

רבקה הלוי

מבנה המשמעות ורישומם של התהליכים ההקשריים הפועלים עליה

מבוא

למילה יש משמעות בהקשר של הפסוק בלבד - כך אומר פֶּרְגֶּה במאמרו "Über Sinn und Bedeutung". לדעתו של פרגה - ובעקבותיו פילוסופים ובלשנים הוליסטים - המשמעות היא דבר שיש למילים בפסוקים, ודבר שיש לפסוקים בלשון. על פי פרדיננד דה-הוסר, אבי תורת הבלשנות הסטרוקטורליסטית, אין לסימן הלשוני "ערך" (קרי, מובן) אלא ביחס לכלל הסימנים במערכת הלשונית. תפיסה הקשרית זו של המשמעות מונחת גם ביסוד עיונו זה.

בחיבור זה מבקשים אנו להראות כי תרומתן של המילים עצמן לעיצוב המשמעות קטנה ממה שנהוג בדרך כלל לחשוב. אנו מבקשים להראות כי לבד מיחסי מסמן-מסומן, שהם ההיבט הרפונציאלי של המשמעות, יש תפקיד מכריע בעיצוב המשמעות גם לזיקת הגומלין בין המילים לבין הגוש השלם ("עקרון ההקשר" על פי פרגה).¹ דיונונו יושתת על הטענה כי במשמעותו הכוללת של ביטוי מילולי יש מטען סמנטי נוסף על זה העולה מחיבור סך משמעויות מרכיביו. בגדר הדיון בסוגיה זו נעמד על שני תהליכים סמנטיים הקשריים - התעברות המשמעות מחד גיסא והידלדלות המשמעות מאידך גיסא.²

1. עקרון הקומפוזיציונליות לעומת עקרון ההקשר

עקרון הקומפוזיציונליות - שגם אותו העמיד, כידוע, פרגה - קובע כי המובן הכולל של כל ביטוי הוא תולדה של חיבור משמעויות מרכיביו. עקרון זה עומד בסתירה גמורה לעקרון ההקשר, הואיל ועל פי עקרון הקומפוזיציונליות המשמעות הכוללת של הביטוי השלם היא פועל יוצא מחיבור סך המשמעויות האינהרנטיות,

* עיקרי הדברים של מאמר זה הושמעו בהרצאה בכינוס ללקסיקולוגיה ולסמנטיקה לקסיקלית שנערך בספטמבר 1994 במינסטר שבגרמניה ועומדים להתפרסם בכתב. ראה הלוי, בדפוס.
 1. בחיבורו *Die Grundlagen der Arithmetik*, Breslau 1884.
 2. סוגיה זו נדונה ביתר הרחבה בחיבורי, *ההצטרפות המוגבלת בעברית בת-ימינו*, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1992.

הערוכות מראש, של מרכיביו, ואין היא תלויה בגורמים המקריים (contingencies) בהקשר שמרכיבים אלה משמשים בו.³

אלה המתרצים את מובן הפסוק⁴ על יסוד עקרון הקומפוזיציונליות בלבד ניזונים מתפיסה שיש בה אידיאליזציה של הלשון כישות אוטונומית שאינה תלויה בגורמים שמחוצה לה. גישה מעין זו מובילה לעתים קרובות את התומכים בה להעמיס תכונות סמנטיות הקשורות, שהן מחוץ לתחום הסמנטי של המילה, על משמעותה היסודית הגרודה. תוצאתה של העמסה סמנטית זו היא ייחוד-יתר של הערך המילוני, טעות העומדת ביסודן של רבות מן ההגדרות המילוניות הפוליסמיות. הכללת המידע הסמנטי ההקשרי בתחום ההגדרה של הערך המילוני הגרוד (הלקסמה) מובילה לטשטוש משמעותו היסודית של הערך המילוני הנדון. דרך משל, במילון העברי-אנגלי של אלקלעי מצוינות שתי תת-משמעויות לערך 'היווה': "to cause to be, constitute". תת-המשמעות השנייה (שניתן לתרגמה לעברית "הרכיב, יצר") היא דוגמה מובהקת להעמסתן של התכונות ההקשורות על המשמעות הסמנטית היסודית.

אנו מבקשים להדגיש כי הפירוש המחודש שהקשר מעניק לביטוי המילולי יוצר שינוי בסך הכולל של משמעויות מרכיביו, ועל כן אין להבין את משמעותו הכוללת כתולדה של סך משמעויות מרכיביו בלבד. עם זאת, אין להסיק מכאן כי אנו מפחיתים מחשיבותו של עקרון הקומפוזיציונליות ומנחיצותו, הן לסמנטיקה הפורמלית הן לסמנטיקה הלא-פורמלית.

2. הסמנטיקה לעומת הפרגמטיקה של המילה

משמעותו של ביטוי מילולי מורכבת משני סוגים של תכונות: תכונות המוסרות את המידע הסמנטי הישיר, הטבוע במילים עצמן, ותכונות המוסרות מידע סמנטי עקיף, העולה מזיקת הגומלין בין המילים הנקרות יחדיו (ההקשר הטקסטואלי הפנים לשוני) ומן ההיסקים הפרגמטיים (ההקשר הנסיבתי החוץ לשוני).⁵ לכל מילה יש אפוא משמעות אינהרנטית כלשהי שהיא משמעותה הסמנטית, ומשמעות מוספת שהיא משמעותה הפרגמטית.⁶

3. על פי הגישה ההוליסטית ההקשר הוא המערכת הלשונית-החברתית כולה.
4. עניינו הוא במובן (ה-Sinn על פי פרגה) של מבעי הפסוקים, ולא - כבאידאליזציה הגנרטיבית - במובנם של הפסוקים הערטילאיים גרידא.
5. השווה קסטובסקי, 1977, עמ' 81-82.
6. יש המגדירים משמעות זו כמשמעות הקונצפטואלית, כגון בירוויש, 1981, עמ' 341. הבחנה זו בין שני היבטיה של המשמעות - הסמנטי והקונצפטואלי - מקובלת על רבים מן הבלשנים הפונקציונליסטים, ובעיקר על חסידי הגישה ההוליסטית, אך אינה מקובלת על בלשנים ידועים כמו ג'קנדרוף הפורמליסט (1983) ולייקוף הפונקציונליסט (1987).

המשמעות האינהרנטית היא המשמעות הגרודה (נטולת ההקשר), הפורמלית, השרירותית והמופשטת. משמעות זו היא חלק מן המערכת הלשונית הסגורה והשיטתית, ואין היא מושפעת מן הגורמים המקריים למיניהם. כנגד זאת, המשמעות הפרגמטית של מילה היא השימוש בה, כלומר תפקידה בהקשר הפסוק שהיא נקראת בו. משמעות זו חורגת מגבולות הפרדיגמה הלשונית הסגורה והשיטתית ופונה כלפי חוץ, אל המציאות.

התכונות הסמנטיות המהותיות הטבועות במילים יוצרות הגבלות בְּרָה (selection restrictions) קטיגוריאליות כלליות, המונעות היווצרותם של פסוקים אָנומליים כגון: "החייילים טבחו את הכיסא". כנגד זאת התכונות ההקשריות יוצרות הגבלות קולוקציוניות אידיוסיןקרטיות, הכרוכות בתכונות הלקסיקו-סמנטיות המיוחדות של המילה, ולא בתכונותיו המהותיות של מושא הציון (הרפנט). לדוגמה, המילה בלונדיני מוגבלת לתיאור שיער אדם. הגבלה קולוקציונית זו מונעת היווצרותו של פסוק כגון: "התיק של יצחק בלונדיני".

פסוקים שיש בהם הפרה של הגבלות הבררה הכלליות אי אפשר לתקן באמצעות המרת הפריט המילוני הסוטה בפריט מילוני נרדף, כגון: "החייילים הרגו את הכסא". לא כן פסוקים שיש בהם הפרה של הגבלות קולוקציוניות אידיוסיןקרטיות. כך, למשל, בדוגמה השנייה - "התיק של יצחק בלונדיני" - המרת הפריט המילוני הסוטה בלונדיני בערך המילוני הנרדף צהוב מבטלת את הצרימה הלקסיקלית.⁷ ההבדל בין מעמדה הסמנטי לבין מעמדה הפרגמטי של מילה הוא הגבול בין הסדר הלשוני לבין הסדר הטבעי. מבחינה סמנטית מילה היא חלק מפרדיגמה סדורה שבין איבריה מתקיימים יחסים של ניגודים הדדיים. לעומת זאת, מבחינה פרגמטית המילה מתקשרת בדרך מורכבת למספר אינסופי של נסיבות, ומשמעותה מעוצבת, על כן, בדרך מודולרית.

ברם, אין הגבול בין המישור הסמנטי לבין המישור הפרגמטי זהה בכל המילים. יש מילים שרירותיות יותר, שאין אנו יכולים לשוות בעיני רוחנו את מושא הציון שלהן, ויש מילים שרירותיות פחות, שתוכנן הרפנציאלי מוחשי יותר וספציפי יותר. דוגמה קיצונית למילים שתוכנן הסמנטי חלול הן מילות המבנה (מילות הדקדוק), וביניהן המילים שמוצאן משדה איברי הגוף, למשל על פי, על אף, על ידי, על גבי, לרגל, על כל פנים וכיו"ב. אבל גם מילים המשתייכות למחלקת מילות התוכן עשויות להיות מרוקנות ממשמעות רפנציאלית, כגון הפעלים הפרדיקטיביים הווירטואליים (המכונים לעתים "פועלי עזר" או "פועלי אוגד") ביחידות מילוניות מורכבות, למשל: עשה רושם, בא במבוכה, הגיע לידי החלטה, עלה באש, חטף

7. וראה בירוויש, 1970, עמ' 10 ואילך, המבחין בין הגבלות כלליות להגבלות אידיוסיןקרטיות. להבחנה בין תכונות סמנטיות אינהרנטיות לתכונות סמנטיות הקשריות ראה קסטובסקי, 1977, עמ' 77. להבחנה בין הגבלות סמנטיות ("הגבלות בררה") להגבלות קולוקציוניות עיין קרוז, 1986, עמ' 107.

תנומה, ובלשון המדוברת בת ימינו: נתן זינוק, הלך מכות, תפס שלווה וכיו"ב;⁸ ועוד נשוב לסוגיה זו בהמשך. נציין כאן רק כי המשימה האנליטית של הסמנטיקה הפרגמטיקה היא למצוא את האיזון בין שתי משמעויות אלה - המשמעות הסמנטית המופשטת והמשמעות הפרגמטית ההקשרית.

3. מבנה הצורה הלקסיקלית

ההנחה האקסיומטית היא כי המשמעות האינהרנטית של כל צורה לקסיקלית כוללת שני מרכיבים עיקריים: גרעין המשמעות ושטח פריפרי. גרעין המשמעות מורכב ממספר יחידות או אטומים של מובן, אשר הם - לפחות מכמה בחינות - יציבים בהקשרים השונים; ואילו השטח הפריפרי הוא החלק האופציונלי, הלא-הכרחי, של המשמעות, המתממש בהקשרים מוגבלים מסוימים בלבד. ניתן להמשיך את גרעין המשמעות לדמות, שכן זהו החלק הפיגורטיבי-האיקוני המנומק של המשמעות, ואת השטח הפריפרי לרקע המבליט את הדמות ומקנה לה משמעות. שטח פריפרי זה הוא החלק המופשט והשרירותי של המשמעות, ומשום כך הוא החלק הנתון במיוחד לעיצוב הקשרי.

ההנחה היא כי גרעין המשמעות מורכב מצרור של תכונות הכרוכות בשימוש במילה בניסוח שניתן לתארן בהקשר הפרוטוטיפי, דהיינו סוג ההקשר שבו החל הדובר (או הקהילה הלשונית) להשתמש במילה⁹ או סוג ההקשר שבו השימוש בה הוא הטיפוסי ביותר.¹⁰ למשל, יש טיפוסים מובהקים של כיסאות - כלומר, הנחשבים לכיסא הן מפאת צורתם והן מפאת תפקידם - שהמילה כיסא חלה עליהם. קיומו של אב-טיפוס זה הוא שמאפשר לקרוא בשם כיסא אף לעצמים שיש להם צורת כיסא אך לא תפקיד של כיסא - כגון תמונות של כיסא או דגמים מוקטנים של כיסא - או

8. במבנים פועליים מורכבים אלה לפועל תפקיד נקסלי. הוא מציין את הקשר הפרדיקטיבי התחבירי בין ש"ע, לש"ע₂, אך אינו מציין קשר פרדיקטיבי אקטואלי בין ארגומנט חיצוני (נושא) לארגומנט פנימי (מושא). ביחידות אלה אין ש"ע₂ מייצג ארגומנט אמיתי (קרי, מושא), אלא הוא בגדר ייצוג חיצוני של לקסמת הפועל ותו לא. עם זאת, אין הפועל ביחידות אלה משמש אוגד (נקסוס) בלבד, אלא הוא ממלא אף תפקידים אספקטואליים ואדורביאליים: למשל בצירוף בא במבוכה "בא" מציין את תחילת הפעולה, ואילו בצירוף חטף תנומה ל"חטף" תפקיד אספקטואלי-אדורביאלי.

9. אין כוונתנו למשמעות הדיאכרונית, כי אם למשמעות הגרעינית היסודית מנקודת מבטו של הדובר בקהילה לשונית מסוימת. מן הראוי להבחין בין גלגוליה של המשמעות הראשונית הפילוגנטית (של הגזע ההיסטורי של המילה) ובין גלגוליה של המשמעות הראשונית האונטוגנטית (של היחידה הלקסיקלית הפרטית, כפי שמתייחסים אליה דוברים מסוימים).

10. השווה "הפרוטוטיפים" אצל רוש, 1978; השווה גם עם "תנאי הטיפוסיות" (typicality conditions) שמעמיד ג'קנרופ, 1983, עמ' 150 ואילך.

לעצמים שיש להם במצבים מסוימים תפקיד של כיסא אבל לא צורה של כיסא - כגון סלע. המצבים הטיפוסיים והמצבים המשניים או המוגבלים של השימוש במילה יוצרים יחדיו מכלול לקסיקלי פוליסימי. מכלול לקסיקלי זה ניתן להרחבה בדרכים שונות, כגון באמצעות שימוש מטונימי בכיסא כמובן של "תפקיד", כמו במבע על אף הביקורת שהוטחה בו הוא לא יותר על כיסאו. עם זאת, מן הראוי להדגיש כי אין המשמעות הגרעינית אחידה ויציבה בכל מצב לשון, שהרי כל משמעות מעוגנת בהקשר החברתי-התרבותי שהיא משמשת בו. אי לכך עשויה משמעות מסוימת להיחשב כמשמעות הגרעינית במצב לשון אחד או אצל דוברי קהילה לשונית אחת וכמשמעות משנית במצב לשון אחר.

יתרה מזו, אין היחס בין גרעין המשמעות לבין השטח הפריפרי שווה בכל המילים, שכן המילים אינן בנויות על פי דגם לקסיקלי אחד. זאת ועוד: אין מעמדם של גרעין המשמעות ושל השטח הפריפרי קבוע, שכן הם עשויים להשתנות בעטיים של תהליכים פיגורטיביים כמו מטפורה ומטונימיה או מחמת הפעלת אסטרטגיות סמנטיות-פרגמטיות של הכללה ושל ספציפיקציה.

כפי שכבר רמזנו בפתח דברינו, התפיסה הלשונית העומדת ביסוד עיוננו זה ניוונה בחלקה הגדול מן הפילוסופיה ההוליסטית. ברוח זו סבורים אנו כי יש לראות את המערכת הלשונית כהתפתחות מדורגת מן הסדר הלשוני השרירותי והמופשט אל הסדר הטבעי, שהוא פחות שרירותי ויותר מציאותי. בדרך זו יש אף לתאר את הלקסיקון,¹¹ דהיינו כרצף מדורג שבקצהו האחד המילים המופשטות, שמשמעותן הרפרנציאלית וירטואלית - בראשן מילות המבנה, שהן נחלת הפרדיגמות הסגורות - ובקצהו האחר מילות התוכן הקונקרטיות, בעלות המשמעות הסמנטית-הפרגמטית, הפונות יותר ויותר כלפי חוץ, אל המציאות, והן נחלת הפרדיגמות הפתוחות.

המילים המופשטות הן בבחינת חומר היולי, שמשמעותו אינה טבועה בו בפועל, "כמו שהצורה המשורטטת על ידי השיש היא בשיש, בטרם יגלה אותה האומן" (לייבניץ, מסות חדשות על שכל האדם, ירושלים תשכ"ז, עמ' 50). כדי לזכות במשמעות רפרנציאלית כלשהי זקוקות מילים אלה לעיבוד הקשרי רב. ניתן לקבוע כי במילים אלה מעמדו של גרעין המשמעות משני ומעמדו של השטח הפריפרי מרכזי, דהיינו המשמעות האינפרנציאלית מתחזקת על חשבון המשמעות הרפרנציאלית. מילים אלה נכנה בשם "מילים בלתי ערוכות". כנגדן נכנה את המילים שגרעין משמעותן מלא ויציב ולסביבה השפעה מזערית על עיצוב משמעותן בשם "מילים ערוכות".

טענה זו בדבר הבדלים בין מילים שמבנן הפנימי אינו יציב והן נתונות לעיצוב הקשרי פעיל לבין מילים שמבנן הפנימי ערוך ואין להקשר תפקיד פעיל בעיצוב

11. כוונתנו למילון הרוחני, כלומר לזיכרון לטווח ארוך, שהדובר שולף ממנו את אבני הבניין הלשוניות.

משמעותן ניתן להאיר באמצעות מודל התא הביולוגי. יש תאים בעלי קרום (מְמברנה) חדיר יותר, שמבנם הפנימי נתון להשפעות סביבתיות פעילות, ויש תאים בעלי קרום חדיר פחות, שלגורמים החיצוניים אין השפעה על מבנם הפנימי.

המילים הערוכות הן, למעשה, היחידות הבסיסיות ביותר בלקסיקון, משום שהן מסוגלות לתפקד בהקשרים מינימליים או נייטרליים. מילים אלה הן בבחינת "ארכי-לקסמות". לדוגמה, ראיתי כלב - בהקשר בלתי מאופיין זה הלקסמה כלב מציינת כל כלב שהוא, כלומר את כל הסוג; המזוודה כבדה - הלקסמה כבד משמשת כאן בהוראתה הרפרנציאלית היסודית, כלומר "כבד במשקל". ביחידות מילוניות אלה אין ההקשר ממלא תפקיד פעיל בעיצוב המשמעות, אלא הוא משמש רק כמסנן בבחירת המובן מתוך מספר המובנים האינסופי. הגדרתן במילון היא על פי רוב יותר אנציקלופדית מאשר מילונית, הואיל והיא נוגעת בעיקר לאקסטנזיה, דהיינו כל הדברים הפרטיים שהמושג חל עליהם. כנגד זאת, הגדרתן של המילים הבלתי ערוכות היא מעצם טיבה הגדרה מילונית, לפי שהיא מיוסדת בעיקרו של דבר על תוכנו, על האינטנזיה, דהיינו מכלול התכונות המרכיבות את המושג.

הדוגמה הקיצונית ביותר למילים שהגדרתן אפשרית רק מצד האקסטנזיה היא השמות הפרטיים. בתווך בין קוטב זה לבין המילים שהגדרתן אפשרית רק מצד האינטנזיה מצויות דרגות ביניים רבות. למשל, בין הפעלים החלולים הפעלים היה ועשה ראשוניים יותר מהפעלים החלולים נשא (כגון בצירופים נשא חסד, נשא תפקיד, נשא מבטו וכיו"ב) ועמד (כגון עמד על המחיר, עמד על חשיבות העניין, עמד בסירובו וכיו"ב).

ההנחה היא כי לכל צורה לקסיקלית יש לפחות מובן אחד ערוך, שהוא המובן הטיפוסי (או האב-טיפוסי), ומספר בלתי מוגבל של מובנים אחרים הנגזרים ממנו ונתונים לעיצוב הקשרי. מספר המובנים הערוכים סופי בכל מצב לשון, אף שאין הוא אחיד אצל דובריה השונים של הקהילה הלשונית, והוא אף משתנה בתקופות שונות בחייו של הדובר. כנגד זאת מספרן של היחידות המילוניות שמובנן אינו ערוך אינו סופי, ומטבע הדברים אין מעמדן בלקסיקון דומה למעמדן של המילים הערוכות.

אמצעי יעיל להבחין בין יחידות מילוניות שמובנן ערוך ליחידות מילוניות שמובנן בלתי ערוך הוא הצבתן במבנה "A ולא B" בהקשר נייטרלי פחות או יותר, שמשמע ממנו מובן אחד של הלקסמה ונשלל מובנה האפשרי האחר.¹² כאשר הפסוק שהמילה משמשת בו הגיוני, מובנה של המילה ערוך, ואילו כאשר התוצאה היא אנומליה סמנטית, אין המובן הנדון ערוך. כדוגמה לכך ניתן להביא את הצורה הלקסיקלית רישום, שיש לה בעברית בת ימינו שלוש "קריאות": (א) פעולת כתיבה

12. השווה קרוז, 1986, עמ' 69.

(בעיקר על נייר); (ב) ציור קווי מתאר; (ג) העצם, תוצר הפעולה. הבה נבחן את שני מובניה האחרונים של הלקסמה, למשל בפסוקים אלה:

- (1) טכניקת הרישום של צייר זה מיוחדת במינה.
- (2) המוזיאון רכש רישומים נוספים של צייר זה.
- (3) יצחק התעניין ברישום ולא בטיב הנייר או בטיב המסגרת.
- (4) ??יצחק התעניין ברישום ולא בציור קווי המתאר.

בניגוד לדוגמות 1 ו-2, בדוגמות 3 ו-4 מוצבת הלקסמה רישום בהקשר נייטרלי, לא-מאופיין. בשתי דוגמות אחרונות אלה הצבנו אותה במבנה של "A ולא B". התוצאה היא כי הפסוק בדוגמה 3 קביל. הפירוש "העצם, תוצר הפעולה" נדחה, והפירוש המתקבל הוא "הפעולה של ציור קווי מתאר". לעומת זה אין הפסוק בדוגמה 4 ניתן לפירוש, שכן "פעולת ציור קווי מתאר" אינו פירוש מתקבל על הדעת, ומכיוון שאין אפשרות אחרת להבין את הפסוק הוא לוקה באַנומליה סמנטית (דהיינו, הפרופוזיציה היא "A ולא A"). פסוק זה עשוי היה להיות תקין אילו יכולנו לפרש את רישום כ"תוצר הפעולה", אלא שפירוש כזה אינו בגדר האפשר בהקשר לא-מאופיין זה. העולה מכאן הוא כי המובן "פעולת ציור קווי מתאר" הוא מובנה הערוך של הצורה הלקסיקלית הנדונה.

ההבחנה בין מובן ערוך לבין מובן בלתי ערוך בפסוק שאין הקשרו מאופיין די הצורך בולטת במיוחד כאשר המובן הבלתי ערוך הוא מטפורי. לדוגמה, לצורה הלקסיקלית פתח לפחות שני מובנים בעברית בת ימינו: (א) חלל לכניסה וליציאה; (ב) התחלה, ראשית. למשל:

- (5) הוא עמד בפתח הבית.
- (6) בפתח דבריו הוא עמד על הגורמים לסכסוך.

נבחן עתה שני מובנים אלה בהקשר פחות מאופיין:

- (7) הקריאות לא נשמעו מן האולם כי אם מן הפתח.
- (8) ??הקריאות לא נשמעו בסוף הדיון כי אם בפתחו.

מבחן הקשרי זה מאשש את ההנחה כי מבין שתי תת-המשמעויות של פתח תת-המשמעות המטפורית, המתקיימת בהקשרים מוגבלים בלבד, היא המובן הבלתי ערוך של הלקסמה.

ברם, אין מעמדה הסמנטי של הצורה הלקסיקלית קבוע. מילים ערוכות עשויות להפוך למילים בלתי ערוכות, כלומר למילים שמובנן מתממש בהקשרים מוגבלים מיוחדים בלבד. לדוגמה, שם התואר כבד משמש בעברית בת ימינו בתת-משמעויות הקשורות שונות: "שצריכתו מוגזמת" (מעשן כבד, תרגום שאילה מאנגלית);

"שפמותו רבה ומעיקה" (שרכ כבד); "נורא" (אסון כבד); "חמור" (עונש כבד); "רציני" (אחריות כבדה); "בעל חומרים מסיביים" (תעשייה כבדה) וכיו"ב.

4. היחס בין המשמעות הסמנטית לבין ההקשר

אנו סבורים כי לכל צורה לקסיקלית (המילה-התבנית) משמעות בסיסית אחת, המתגוננת ומתרחבת בהתאם לחוקים הפרגמטיים של השימוש בלשון. כפי שכבר הסברנו לעיל, משמעותה הבסיסית של מילה היא משמעותה הלשונית האינהרנטית. משמעות זו נתונה לפירושים ספציפיים שונים מחמת העיצוב ההקשרי, ועל כן היסודות הסמנטיים המורכבים הגורמים לה להיראות פוליסימית הם ביסודו של דבר תרומתו החיצונית של ההקשר. מדברים אלה עולה כי למילה-התבנית אינסוף מובנים, לעומת המילה-התמנית שיש לה מובן אחד בלבד. כמו כן עולה מכאן כי אף למילים שאין אנו יכולים לשוות בעיני רוחנו את דימוין יש מובן. גישתנו זו אינה עולה בקנה אחד עם גישתם של חסידי הסמנטיקה הפורמלית, המבקשים הסבר למשמעות בעיקר בגבולות המערכת הלשונית, ושוגים לעתים תכופות בגילוי עושר ודור-משמעות בתחום המשמעות האינהרנטית של הצורה הלקסיקלית המופשטת. אנו טוענים אפוא כי משמעותה הסמנטית האינהרנטית של מילה היא משמעות לא-קבועה, נייטרלית, לא-מאופיינת.¹³ חוסר קביעות זה אינו כרוך בדור-משמעות סמנטית או תחבירית או בעמימות מחמת אי-בהירות באשר לגבולות הדנוטציה,¹⁴ אלא בהבחנות קונצפטואליות שונות שאינן מקבילות למבנים סמנטיים שונים.¹⁵ בגדר הדיון בחוסר קביעותה של היחידה הקונצפטואלית בירוויש מבדיל בין מילים שחלה בהן "תזווה קונצפטואלית", כלומר מילים המייצגות בהקשרים שונים יחידות קונצפטואליות שונות, לבין מילים שחל בהן "בידול קונצפטואלי" בלבד.¹⁶ אולם הנקודה החשובה ביותר לענייננו היא קביעתו כי השונות הסמנטית-הקונצפטואלית היא פועל יוצא מן ההקשר, ואין היא טבועה במילה עצמה.

13. בירוויש, 1981, עמ' 347 ואילך, מדבר על "indeterminateness", ואילו קרוז, 1975, עמ' 155, על "inherently neutral specificity".

14. נהוג להבחין בין עמימות טבועה - קרי, אי-ודאות באשר לגבולות הדנוטציה - לבין עמימות בתוכן המושג - קרי, אי-בהירות באשר לתכונות המרכיבות את תוכן המושג. העמימות הטבועה היא עניין פרגמטי, חוץ לשוני, ואילו העמימות במושג היא עניין סמנטי, פנים לשוני, שפירושו הימצאותן של הבחנות בדזיגנטום (וראה להלן הערה 26) מחמת השתייכותו של הסימן הלשוני ליותר מפרדיגמה אחת. בניגוד לעמימות הטבועה הרי חוסר קביעותו של המושג כרוכה בתלותו ההקשרית (הטקסטואלית והחברתית-התרבותית). ועייין, למשל, ויינרייך, 1963, עמ' 178-179; ברטש, 1984, עמ' 375-376.

15. בירוויש סבור כי המבנה הסמנטי (ה-sem) של מילה קובע, על פי ההקשר (c_i) שהמילה מתפרשת בו (באמצעות פונקציות סמנטיות שונות, כגון פונקציה V), את היחידה

כאן המקום להזכיר כי לולא העמימות של משמעויות המילים ותלותן בהקשר לא היתה הלשון אמצעי תקשורת כה יעיל. הטעם לכך הוא כי עמימות המשמעות מאפשרת חיסכון בלשון, כלומר מונעת את הצורך ליצור ללא הרף מילים חדשות, שכן ההקשר הלשוני והנסיבתי הוא אשר קובע מהי המשמעות ולאילו היבטים מתוך המכלול הסמנטי מתכוון הדובר.

5. דרכי העיצוב ההקשרי

כל הקשר מאיר היבט אחד של המשמעות על חשבון היבטיה האחרים. דוגמה לכך הם שימושיה של הלקסמה מכונית בהקשרים שונים, כגון:

(9) איני יכול להרשות לעצמי לרכוש מכונית.

(בהקשר זה מוצגת המכונית מצד מחירה.)

(10) המכונית הזו לא תוכל לעמוד בנסיעה בשטח הררי.

(הקשר זה מאיר את המכונית מצד ביצועיה.)

(11) מכונית דרסה אותו.

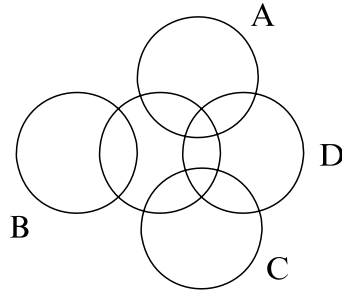
(בהקשר זה מוצגת המכונית מצד משקלה.)

התגוונותה הסמנטית של המשמעות היסודית כתוצאה מן ההיקרות-יחדיו של המילים היא רב-ממדית. ניתן להמשילה למבנה של אמבה, המחליפה את צורתה בהתאם לסביבה שהיא נקרית בה.

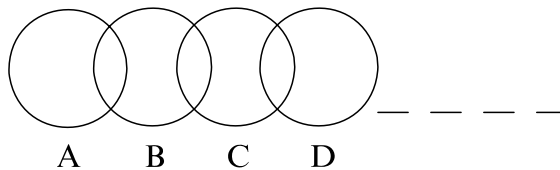
הקונצפטואלית (con_j) המיוצגת במילה. כלומר: $V(sem, c_j) = con_j$. פירושו של דבר הוא כי המבנה הסמנטי של מילה קובע קבוצה של יחידות קונצפטואליות, שההבחנה ביניהן היא פועל יוצא מן ההקשר שהמילה נקרית בו. ראה בירוויש, 1981, עמ' 348-349.

16. כדוגמה ל"תווה קונצפטואלית" (conceptual shift) הוא מביא את הלקסמה אוניברסיטה, המייצגת בהקשרים שונים ישויות קונצפטואליות שונות, כגון הבניין, הקמפוס, סוג של שיטת חינוך. כדוגמה ל"בידול קונצפטואלי" (conceptual differentiation) הוא מביא את הלקסמה מצא, כגון מצא הוכחה, מצא את הספר שחיפש מזה חודשים בכל החנויות, מצא את הספר בתוך אי-הסדר שהיה לו על השולחן.

על פי רוב ניתן לתאר את שינויי המובן הנגרמים מחמת העיצוב ההקשרי כשינויים הנערכים סביב מובן-על אחד, שגרעין משמעותו מלא ויציב:

כלומר, קיימת חפיפה חלקית בין רכיבי המובן של תת-המשמעויות הנגזרות לבין המשמעות היסודית. עם זאת, שינויי המובן עשויים אף להתפתח על פני רצף אינסופי מדורג:

כלומר, בין המובנים A ו-B קיימת זיקה (קרי, הם בעלי רכיבי מובן משותפים); הוא הדין בין B ל-C ובין C ל-D, אך אין זיקה, למשל, בין A ל-D. התגוונותה של המשמעות והשתנותה הן תולדה של הפעלת אסטרטגיות פרגמטיות שונות, בעיקר של הכללה ושל ספציפיקציה (הכוללות בתוכן אף אסטרטגיות של מטפורה ושל מטונימיה). דוגמות לכך:

(12) השודר לקח את הכסף וברח.

במבע זה ההיסק הפרגמטי של לקח הוא "גנב". באינטרפרטציה זו מופעלת אסטרטגיה של ספציפיקציה פרגמטית, משום שגנב הוא השם המוכלל (ההיפונים) של לקח.

(13) ביטויים פרזיולוגיים עם הערך שבר, כגון שבר את הקרח, שבר את המחיצות, שבר את קשר השתיקה, שבר את מחסום הפחד ודומיהם.

בביטויים אלה תת־משמעותו ההקשרית של שבר היא "הביא להתחלה, הביא לפריצת דרך". צירופים אלה הם דוגמה להיסק פרגמטי בדרך של מטונימיה, שכן אנו מציינים את הסיבה אבל מתכוונים לתוצאה.

היחסים הסינטגמטיים בין מרכיבי הפסוק גורמים, אם כן, לייחוד המשמעות. נבהיר עתה כיצד מתרחש תהליך זה. ביחסים הסמנטיים בין מרכיבי הפרדיקציה הפרדיקט הוא בעל מעמד של קדקוד או של ערך בוחר, כלומר במבנהו הסמנטי מצויות קדם־הנחות אודות תכונותיהם הסמנטיות של הערכים המילוניים הנבחרים. הפרדיקט הוא, אם כן, הערך המתנה את הגבלות הבחירה או את דרכי ההצטרפות. מעמד סמנטי זה של הפרדיקט הוא תולדה של נדידת תכונות מן המרכיבים הלקסיקו־סמנטיים המצויים בהקשר והיספגותן במבנהו הסמנטי של הפרדיקט. תהליך זה של היספגותה של יחידת משמעות (סמה) אחת ביחידת משמעות אחרת מכונה לעתים בשם אנקפסולציה או התאגדות.¹⁷ למשל: דן בעט בכדור. בפרדיקט בעט מאוגדת יחידת המשמעות של הארגומנט רגל (דהיינו "בעט באמצעות הרגל"). פירוט הלכה למעשה של תכונות הקשריות אלה (המאוגדות במבנהו הסמנטי של הפרדיקט) מניב על פי רוב מבע פְּלאונסטי צורם, כגון: דן בעט ברגלו בכדור. אולם היחסים הסינטגמטיים בין מרכיבי הפסוק אינם חד־סיטריים. התכונות ההקשריות אינן נודדות מן הארגומנטים אל הפרדיקט בלבד, אלא הן נודדות אף בכיוון הנגדי - מן הפרדיקט אל הארגומנטים. פירושו של דבר הוא כי התכונות ההקשריות המאוגדות במבנהו הסמנטי של הפרדיקט מוקרנות ממנו אל היחידות המילוניות המשמשות כארגומנטים, ובכך גורמות לספציפיקציה סמנטית־פרגמטית של יחידות אלה. למשל: שוב זה פקד את תושבי לוס אנג'לס. במבע זה נושא הפרדיקציה - המופיע כאן כיסוד דאיקטי שמבנהו הלקסיקו־סמנטי אינו מפורש - מונבע (entailed) ממבנהו הסמנטי של הפרדיקט, כיוון שבפקד במוכן של "אירע" מאוגדות בעברית החדשה התכונות ההקשריות של נושא מן השדה הסמנטי של "אסון".¹⁸ הנבעה זו מקורה אפוא בזיקת הגומלין בין היחידות המילוניות המצויות בהקשר, כלומר בהתאגדות של התכונות הסמנטיות של הארגומנטים במבנהו של הפרדיקט מצד אחד, ובהקרנתן מן הפרדיקט אל הארגומנטים מצד אחר. התכונות ההקשריות הן בגדר מידע סמנטי עקיף, לפי שאין הן תכונותיו ההכרחיות, האינהרנטיות, של מושא הציון. למשל:

(14) דן שפך את הגלידה לקערה.

הזיקה ההקשרית בין שפך לגלידה גורמת לייחוד משמעותה של גלידה. התכונות

17. עיין לאיינס, 1977, עמ' 262. קרוז, 1986, עמ' 123, מכנה תהליך זה בשם אנדונימיה (endonymy).

18. ראה דוגמה 20 להלן.

ההקשריות הנודדות אל יחידה מילונית זו הן "נוזל" (שהוא קדם-ההנחה של שפך) ו"חם". תכונות אלה אינן חלק מן התכונות המהותיות ההכרחיות הטבועות במושא הציון של גלידה אלא הן תכונות נוספות, עקיפות, שמחוץ למבנה הסמנטי האינהרנטי של הצורה הלקסיקלית הנדונה.

ברם, אין המידע ההקשרי המאוגד במבנהו הסמנטי של הפרדיקט אך תולדה של ספיגת תכונות מן הארגומנטים. אף תכונות סמנטיות של מתארים אדורוביאליים עשויות להיספג במבנהו של הפרדיקט ולהיות מונבעות ממנו. למשל:

(15) החייל גולל את סיפור בריחתו מן השבי [X]

[X] = (ב)פרוטרוט.

זאת ועוד: היספגותה של יחידת משמעות אחת ביחידת משמעות אחרת עשויה להתקיים אף ביחסים שבין מתאר למתוארו, כגון היחסים שבין שם התואר לבין מתוארו, שם העצם. לדוגמה, הצירוף מזל טוב הוא צירוף שהתמסד בעקבות השתגרותה של הברכה מזל טוב. השכנות הקבועה בין מרכיבי הצירוף גרמה להיספגותה של יחידת המשמעות של שם התואר טוב במזל, המשמש כקדקוד התחבירי של הצירוף. תהליך הקשרי זה גרם לייחוד משמעותה של הלקסמה מזל (שמשמעותה היסודית, על פי מילון אבן-שושן, היא "קיבוץ של כוכבים ברקיע בצורה מן הצורות"). מבעים כגון הוא בר מזל, יש לו מזל נתפסים כמבעים שבתשתיתם הסמנטית מאוגדת יחידת המשמעות של "טוב". לפיכך צירופים כגון ?? הוא בר מזל טוב ו-?? יש לו מזל טוב נתפסים כצירופים פלאונסטיים צורמים. ברם, כאשר מבקשים לייחד את משמעותה של הלקסמה מזל באמצעות אפיונה בתכונות שאינה ספוגה במבנה הסמנטי שלה, אין התוצאה פלאונסטית, כגון: יש לו מזל רע.

המודולציה ההקשרית גורמת להיווצרות פער הולך וגדל בין המשמעות היסודית לבין המשמעות הנגזרת.

7. שני תהליכים סמנטיים הקשורים: התעברות המשמעות והידלדלותה

בין המילים הבלתי ערוכות, שלהקשר תפקיד פעיל בעיצוב משמעותן, ניתן להבחין בשני טיפוסים עיקריים: האחד - מילים שמוכנן כולל מטען סמנטי-פרגמטי נוסף, שמקורו בספיגת משמעות מן ההקשר, ולהלן "מילים מעוברות". האחר - מילים שגרעין משמעותן מדולדל או מרוקן, ולהלן "מילים מדולדלות".

7.1 התעברות המשמעות

כאמור, תכונתה של המשמעות היא לנדוד לפנים ולאחור, דהיינו מחלק אחד של הפסוק לחלק אחר שלו. בעיקר בולט הדבר כאשר שוררים בין המרכיבים יחסים סינטגמטיים הדוקים. במקרה כזה גולשות תכונות סמנטיות ממרכיב לקסיקלי אחד

שמשמעותו ערוכה למרכיב לקסיקלי אחר שמשמעותו בלתי ערוכה ונספגות במבנהו הסמנטי. התוצאה המתקבלת היא פסוק או צירוף טאוטולוגי למחצה. לדוגמה:
א. הערך המילוני המעובר הוא שם תואר:

(16) מחלה אנושה

מחמת השכנות הקבועה בין מחלה לאנוש¹⁹ ספג הערך אנוש תכונות סמנטיות מן הקולוקט מחלה (שמשמעותו ערוכה), ומשמעותו ההקשרית המעוברת היא אפוא "חמור מכדי להירפא". ייחוד משמעות הקשרי זה מקורו בתוספת מטען סמנטי עקיף למשמעות היסודית "קשה מאד, חמור" הטבועה בלקסמה הנדונה. משמעות מעוברת זו מתקיימת אף כשמוכנו של הערך מטפורי, כגון מצבה הכלכלי של בוסניה אנוש.

(17) הון עֶתֶק

(ובעברית החדשה אף בהרכבים במבנה סמיכות, כגון סכומי עֶתֶק, רווחי עֶתֶק.)

התכונות הסמנטיות "שפע" גלשה מהון (שמשמעותו ערוכה) אל עתק (שמשמעותו בלתי ערוכה).²⁰

ב. הערך המילוני המעובר הוא מתאר אדווביאלי:

(18) עמוס לעיפה

התכונות הסמנטיות "גודש" גלשה מן המתואר עמוס אל מתארו האדוורביאלי לעיפה, ומשמעותה המעוברת של הצורה הלקסיקלית לעיפה היא על כן טאוטולוגית למחצה, דהיינו "בגודש יתר על המידה".

ג. הערך המילוני המעובר הוא פועל:

(19) פקד אותו אסון.

(ואף עם ערכים קוֹלֶקְסִיִּים היפונימיים, כגון משבר, סערה, רעידת אדמה וכיו"ב.)

בהקשריו אלה בעברית בת ימינו ספוגה בערך פקד יחידת המשמעות "אירוע טרגי קיצוני". יחידת משמעות זו נדדה אליו כבר במקרא, כגון "ופקדתי על היושבים בארץ מצרים, כאשר פקדתי על ירושלים בחרב וברעב ובדבר" (ירמיהו מד, יג). מובנו של פקד על בהקשר מקראי זה הוא "זכר לרעה, עשה שפטים".²¹

19. בלשון המקרא אנוש רגיל להצטרף לכאב או למכה, ראה למשל ישעיהו יז, יא ומיכה א, ט.
20. משמעותו הדיאכרונית היסודית של עֶתֶק כשם עצם היא "דברים גבוהים", כגון "אל תרבו תדברו גבהה גבהה, יצא עֶתֶק מפיכם" (שמואל א ב, ג). אך הצירוף "הון עֶתֶק" מצוי כבר במקרא (כגון משלי ח, יח).

(20) כלכל את + {דבריו, מעשיו, צעדיו וכיו"ב} + {בתבונה, בקפידה, בזהירות, בהיגיון וכיו"ב}

בהקשריו אלה טעון הערך כלכל ביחידות המשמעות של מושאיו (דברים, מעשים, צעדים וכיו"ב) ושל מתאריו האדורביאליים (בתבונה, בקפידה, בזהירות, בהיגיון וכיו"ב).²² משמעותו המעוברת היא אפוא "פעל או נהג בשיקול דעת". אי לכך, כאשר ממירים את המתארים האדורביאליים בבני זוגם ההופכיים התוצאה היא אנומליה סמנטית, כגון ??הוא כלכל את + {דבריו, מעשיו, צעדיו} + {בטיפשות, ברשלנות, בפזיזות}. פרדוקס סמנטי זה נוצר מחמת סתירה בין יחידות המשמעות של מתארים אלה לבין יחידות המשמעות של המתארים המאוגדים במבנה הסמנטי של היחידה הרב-איברית הממולנת כלכל את + {דבריו, מעשיו, צעדיו}. משמעות מעוברת זו מוצאת את ביטוייה אף בצירופים אליפטיים, שבהם מושמט המתאר האדורביאלי, כגון הוא ידע לכלכל את + {דבריו, מעשיו, צעדיו}.

(21) טפל עליו שקר.

הצטרפות מוגבלת זו שכיחה במקורות, כגון "טפלו עלי שקר זדים" (תהילים קיט, ט); "טופלי שקר (=דור המבול) בשטף האבדתי" (ארץ עשיתי, יוצר ב' שבועות). סביבה הקשרית קבועה זו גרמה להיספגותה של יחידת המשמעות של שקר במבנהו הסמנטי של טפל (שמשמעותו היסודית היא "הדביק, טח, מרח"), ומובנו ההקשרי המעובר הוא אפוא "ייחס למישהו עשיית דבר שלילי בלא שיהא לו בסיס לכך". לא ייפלא, על כן, כי מפאת התעברות המשמעות ניתן למצוא בעברית בת ימינו מבעים שבהם אין יחידת המשמעות של שקר מתממשת הלכה למעשה, אלא אך מונבעת מן היחידה המילונית של הפועל, כגון טפל עליו אשמה, טפל עליו מעשי שחיתות, טפל עליו כל מיני דברים וכיו"ב.

(22) שטח את + {טענותיו, בקשותיו, תחינתו וכיו"ב}.

מובנו ההקשרי המעובר של שטח בהקשרים מוגבלים אלה הוא "הציג בקשות או

21. משמעותו היסודית של הפועל היוצא פקד את היא "ספר, מנה, ערך מפקד" (כגון "וישכם יהושע בבקר ויפקד את העם", יהושע ח, י). תת-משמעויותיו המקראיות האחרות הן "מינה, הטיל תפקיד" (כגון "ויפקד שר הטבחים את יוסף אתם", בראשית מ, ד), "זכר, העלה על דעתו לטובה" (כגון "וה' פקד את שרה", בראשית כא, א) ו"ביקר אצל" (כגון "ויפקד שמשון את אשתו בגדי עזים", שופטים טו, א). תת-משמעויות ההקשרית האחרונה של הפועל היוצא רווחת אף בעברית הסטנדרטית בת ימינו, אם כי בהקשרים מוגבלים יותר, כגון: "מבקרים רבים פוקדים מדי יום את המקום". ויושם לב כי משמעותו המעוברת השלילית של הפועל העומד פקד במקרא מקורה לא רק בשמות המייצגים את האמצעים שנוקט האל כדי "לפקוד" אלא אף במילת היחס על.

22. התעברות משמעותה של יחידה לקסיקלית זו ומילונה חלו כבר במקרא, כגון "טוב-איש חונן ומלוה, יכלכל דבריו במשפט" (תהילים קיב, ה).

טענות לפרטיהן בפני בר סמכא". במובן מעובר זה של שטח מאוגדות יחידות המשמעות של מושאיו ושל מתאריו האדורביאליים "בפירוט" ו"בפני בר סמכא". פירוט הלכה למעשה של מטען סמנטי הקשרי זה של שטח מגיב בדרך כלל פסוקים צורמים כגון: ??הם לא שטחו בפניו אלא את בקשתם או ??הוא שטח את טענתו, אבל בפירוט רב.

תהליך סמנטי-פרגמטי זה של התעברות המשמעות הוא מן הגורמים המרכזיים למילונם של צירופים מרובי איברים.

7.2 הידלדלות המשמעות

זיקת הגומלין בין המילים הנקרות יחדיו יש והיא גורמת לתהליך הפוך - הפשטה ונייטרליזציה של המשמעות במקום ספציפיקציה סמנטית (כלומר, ביטול הניגוד הסמנטי בין המרכיבים הפרדיגמטיים הקו-לקסמיים). דוגמות לכך הן הפעלים החלולים, כגון בא על עונשו, עמד על המקח, הפעיל לחץ, נתן אמון ב-, הציג שאלות, הציב תנאים וכיו"ב;²³ שמות העצם הווירטואליים ביחידות ממולגות, כגון חדר, בית לציון מקום בכלל (למשל חדר עבודה, חדר כושר, בית מחסה, בית קברות) או לציון מקומו של המוכל (למשל בית מנורה, בית קיבול); כלי לציון אמצעי (כגון כלי כתיבה, כלי שינה); יום, שעה לציון זמן (כגון יום עיון, שעת כושר); איש, אישה, גורם לציון האגנט (כגון איש ציבור, אשת חברה, גורם ממשלתי); אב, אם לציון העומד בראש (כגון אב בית דין, אם בית וגם אב טיפוס, אם כל חטאת) וכיו"ב. כדוגמה לכך יכולים לשמש אף שמות דמויי פועל (verboids), כגון בית בן שלוש קומות, מורה בעל תואר שני וכיו"ב.

מילים בלתי ערוכות שגרעין משמעותן מדולדל או מרוקן הן מילים שהלחצים ההקשריים גרמו בהן להתרוקנותה ההדרגתית של הדמות (החלק המנומק, הפיגורטיבי-האיקוני, של גרעין המשמעות). מילים אלה הן בבחינת מילות-על, מכיוון שמשמעותן כללית ומופשטת, וייחוד-היתר שלהן מצוי בפרפרזה שלהן, ולא בהן עצמן (דהיינו, בפרפרזה יש צורך להמירן במילים ספציפיות יותר, בדרך כלל במילים היפונימיות).

הידלדלות המשמעות היא תהליך סמנטי הדרגתי. בשלביה המוקדמים הנייטרליזציה הלקסיקלית חלקית בלבד. דוגמה לכך היא הצירופים הממולגים עם שם תואר שמשמעותו היסודית משתייכת לשדה הסמנטי של "צבע":

(23) עור + {לבן, שחור, אדום, צהוב}

(24) יין + {לבן, אדום}

(25) קפה שחור

(26) גבינה + {צהובה, לבנה}

23. ועיין גם בסעיף 2 לעיל.

בצירופים אלה חל תהליך של מילון, שבעקבותיו איבד הערך המילוני (שם התואר) את הקשר החי עם הערכים הקו-לקסמיים, דהיינו היחסים בין ערך זה לבין הערכים האחרים בפרדיגמה הם יחסים שרירותיים. מצד המשמעות מוצא המילון את ביטוי בהידלדלות המשמעות היסודית. לדוגמה, בגרעין המשמעות של שחור בצירוף שחור-עור (שמוכנו כהה עור בכלל) חסר לפחות רכיב משמעות אחד (קרי, הרכיב המציין את ההרכב הכימי-הפיסיקלי של צבע שחור המצוי במשמעות היסודית של שחור, למשל בצירוף נעליים שחורות). והוא הדין בשאר הצירופים הממולנים לעיל עם שמות תואר מן השדה הסמנטי של צבע.

כדוגמה נוספת להידלדלות חלקית של המשמעות ניתן להביא את הצירופים הממולנים שבהם שם התואר קל הוא הערך שמשמעותו בלתי ערוכה, כגון שעה קלה ("לא ארוכה"); ארוחה קלה ("לא דשנה"); שינה קלה ("לא עמוקה"); ריצה קלה ("לא מהירה"); עונש קל ("לא חמור"); מוסיקה קלה ("לא קלסית"); משקה קל ("לא אלכוהולי"); נשק קל ("לא ארטילרי") וכיו"ב.

שלב מתקדם יותר בהידלדלות המשמעות הוא השלב שבו גרעין המשמעות מתרוקן מתוכנו הרפרנציאלי היסודי ומתחזק תפקידם של ההקשר ושל ההיסוסים הפרגמטיים בקביעת המשמעות. המילים הנוטות במיוחד להגיע לשלב זה הן מילות-העל, שהאינטנזיה שלהן מצומצמת. כדוגמה להן נביא צירופים ממולנים הכוללים את הערך בן:

(27) בן + {גיל, דור}; בן + {זוג, שיח}; בן לוויה; בן חסות; בן טיפוחים; בן ברית; בן אלמוות; בן תמותה; בן + {עיר, כפר, דת, מיעוטים וכיו"ב}; בן משפחה; בן ערוכה; בן תרבות; בן תערוכת וכיו"ב.²⁴

בין הפעלים החלולים נדגים, למשל, צירופים ממולנים עם הפועל בא המשמש בהם כפועל עזר:

(28) בא ב-, כגון בא בדברים עם ("נשא ונתן"); בא בכרית הנישואים ("עשה הסכם"); בא ב- + {טרוניה, תלויה, דרישה} + אל/ל- ("טען כנגד, הציג דרישה"); בא במבוכה ("נבוך"); בא בסוד העניינים ("נודעו לו מסתרי"); בא במקום ("החליף") וכיו"ב.

(29) בא על, כגון בא על עונשו ("נענש"); בא על סיפוקו ("הרגיש סיפוק"); בא על שכרו ("קיבל את המגיע לו"); בא על החתום ("מי שחתום"); בא על פתרונו ("נפתר, הסתדר") וכיו"ב.

(30) בא ל-, כגון בא לעזרת ("עזר").

(31) בא לקראת ("התחשב"), כגון הפועלים טוענים שההנהלה לא מוכנה

24. דוגמות נוספות לכך הן שמות העצם שהבאנו לעיל בתחילת סעיף 7.2, כגון חדר, בית; כלי; יום, שעה; איש, אישה, גורם; אב, אם.

לבוא לקראתם.

(32) בא לידי + {מצב, מימוש, ביטוי, החלטה, עברה} ("הגיע למצב של").

(33) בא אל + {סיומו, קיצו} ("הסתיים").

ויינריך מתאר את ההתרוקנות הסמנטית (depletion בלשונו) כ"סוג של פוליסמיה, שבה דזיגנטה כוללים חלקים אופציונליים רבים, שהתממשותם או חוסר התממשותם נקבעים באמצעות הקשרים מוגבלים מסוימים מאוד".²⁵ אנו סבורים כי אין להבין את תת-משמעויותיהן ההקשריות השונות של המילים המדולדלות כהתפלגות של דזיגנטום²⁶ אחד (קרי פוליסמיה), כי אם כמשמעות כללית מופשטת אחת, הבאה על דיוקה באמצעות העיצוב ההקשרי וההיסקים הפרגמטיים. ששת המובנים של הערך בא שציינו לעיל אינם אפוא שש תת-משמעויות סמנטיות נבדלות, כי אם שש פרפרזות הקשריות של הערך המילוני הנדון. תיאור ערך מילוני זה כערך פוליסמי הוא, לדעתנו, תיאור מוטעה, הלוקה בהעמסת יתר סמנטית. המילון הוא תהליך סינטגמטי שבו מספר מורפמות מתקרבות למעמד של יחידה מילונית אחת תוך שהקשר החי (הסמנטי והתחבירי) בין היחידה המילונית הנתונה לבין מוצאה הגזרונני מתפוגג. שני פניו של העיצוב ההקשרי - התעברות המשמעות מחד גיסא והידלדלותה מאידך גיסא - הם אפוא מאפייניו המובהקים של תהליך זה.

8. סיכום

הראינו כי משמעותו של ביטוי מילולי מורכב היא אך בחלקה תולדה של סך משמעויות מרכיביו. בחיבור זה עמדנו על תרומתו של ההקשר לעיצוב המשמעות, ונקטנו גישה מינימליסטית כלפי משמעויות המילים עצמן. הבחנו בין המשמעות הסמנטית הפורמלית, שהיא המשמעות המינימלית המופשטת (ועל כן משתייכת לצד הסגור והשיטתי של המערכת הלשונית), לבין המשמעות הפרגמטית ההקשרית, החורגת מגבולות המערכת הלשונית ומאפיינת את צדה הפתוח של מערכת זו. מדברינו אלה עולה, כי העושר הסמנטי בכלל, ודו-המשמעות בפרט, הם פועל יוצא מהפעלת החוקים הפרגמטיים של הפירוש ההקשרי המחודש, ואין הם טבועים במשמעותן הסמנטית של היחידות המילוניות עצמן.

25. ויינריך, 1963, עמ' 181.

26. הדזיגנטום שייך למישור המובן (ה-Sinn על פי פרגה), בניגוד לדנוטטום (הרפרנט) השייך למישור ההוראה (ה-Bedeutung). הדנוטטום של הסימן הלשוני הוא קבוצת כל העובדות שהסימן מאזכר, ואילו הדזיגנטום שלו הוא מכלול התכונות של קבוצת עובדות זו. הווי אומר: שני סימנים לשוניים עשויים להיות זהים מבחינה רפרנציאלית אך נבדלים מבחינת הדזיגנטום. הבחנה זו מקובלת על לוגיקנים מאז חיבורו הנודע של פרגה (Über Sinn und Bedeutung), ועיין למשל במאמרו הקלסי של קוויין: W. V. Quine, "Two Dogmas of Empiricism", in *From a Logical Point of View*, Cambridge, Mass 1953, pp. 20-46.

רשימת הקיצורים

- M. Bierwisch, "Selektionsbeschränkungen und = 1970, בירוויש, Voraussetzungen", *Linguistische Arbeitsberichte* 3 (1970), pp. 8-22
- M. Bierwisch, "Basic Issues in the Development of Word = 1981, בירוויש, Meaning", in W. Deutch (ed.), *The Child's Construction of Language*, New York 1981, pp. 341-387
- R. Bartsch, "Norms, Tolerance, Lexical Change, and = 1984, ברטש, Context-Dependence of Meaning", *Journal of Pragmatics* 8 (1984), pp. 367-393
- R. S. Jackendoff, *Semantics and Cognition*, Cambridge, = 1983, ג'קנדרוף, Mass 1983
- R. Halevy, "Contextual Modulation of Lexical Meaning", = הלוי, ברפוס, in E. Weigand & F. Hundsnurscher (eds.), *Lexical Structures and Lexical Use* (Proceedings of International Conference on Lexicology and Lexical Semantics, Münster 1994) (forthcoming)
- U. Weinreich, "On Semantic Structure of Language", in = 1963, ויינרייך, H. Greenberg (ed.), *Universals of Language*, Cambridge, Mass 1963, pp. 143-215
- J. Lyons, *Semantics*, Cambridge 1977 = 1977, לאיינס,
- G. Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things*, Chicago = 1987, לייקוף, 1987
- D. Kastovsky, "Selectional Restrictions and Lexical = 1977, קסטובסקי, Solidarities", in D. Kastovsky (ed.), *Perspektiven der lexikalischen Semantik*, Bonn 1977, pp. 70-90
- D. A. Cruse, "The Pragmatics of Lexical Specificity", = 1975, קרוז, *Journal of Linguistics* 13 (1975), pp. 153-164
- D. A. Cruse, *Lexical Semantics*, Cambridge 1986 = 1986, קרוז,
- E. Rosch, "Principles of Categorization", in E. Rosch & B. B = 1978, רוש, Lloyd (eds.), *Cognition and Categorization*, Hillsdale, New Jersey 1978, pp. 27-48